

Documentul istoric—Izvor de cultură

MARIN R. MOCANU

Produs ce se constituie ca rezultat al practicii omului de transformare a mediului natural și social¹, cultura a evoluat, ca noțiune, pe un drum de-a dreptul sinuos, cu nenumărate meandre. Epoca modernă a operat *delimitări* categoriale între noțiunea de cultură și cea de *civilizație*. Astfel, din ambele noțiuni cu un fond comun, constituit din ansamblul cunoștințelor și al experienței omenești², cea de *civilizație* reprezintă cultura *in actu*, realizarea, sub cele mai diverse și concrete forme ale valorilor culturale, a modului de viață al omului, *cultura* presupunând nu atât o *totalitate*, un *sumum* de produse materiale și spirituale, cât, mai ales, *creația*, ca factor dinamizator al progresului.

Prin urmare, dacă noțiunile în discuție nu sînt sinonime, o civilizație nu presupune (neapărat) o identitate de cultură³, înfloritoarea civilizație romană, de pildă, nu se susținea pe o cultură echivalentă, ca la greci. Cu toate acestea, drumul de la cultură la civilizație nu e ireversibil, bunurile materiale, determinînd condițiile vieții noastre, ne intră în deprinderi și se prefac cu timpul, prin adaptare, în valori sufletești, civilizația transformîndu-se astfel, în cultură⁴. Această reversibilitate se degajă și din caracterul sincronic al civilizației și culturii, viața socială pe o anumită arie geografică neputînd fi studiată izolat, ci în conexiunile și legăturile ei reciproce, din acel spirit al veacului (saeculum)⁵.

Independența și interdependența formării civilizației române moderne „dominată de un spirit unic, pot fi înglobate într-o singură lege: în legea sincronismului vieții moderne, care lucrează în chip nivelator și nu de diferențiere”⁶, cu condiția păstrării conținutului original național al culturilor și civilizațiilor. *Unirea și Independența*, privitye în acest *context*, sînt rezultatul îmbinării ideale a cunoașterii vii a trecutului istoric și spiritual al poporului nostru cu acțiunea forțelor progresiste, *pașoptismul* nefiind manifestarea pasiunii de a innoi, grăbit, în disprețul tradiției, de a schimba, demonstrativ, stările orientale cu cele europene, ci o *sinteză* a tot ceea ce era trecutul și prezentul, naționalul și universalul⁷.

Vitalitatea și originalitatea unei culturi sînt exprimate prin modul de comportare față de *strămoșii spirituali*⁸, nefiind (obligatoriu) vorba

¹ *Mic dicționar filozofic*, ed. II, București, 1973, p. 122.

² *Ibidem*, p. 87.

³ Eugen Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, București, 1972, p. 365.

⁴ *Ibidem*, p. 371.

⁵ *Ibidem*, p. 379–380.

⁶ *Ibidem*, p. 394.

⁷ Dan Zamfirescu, *Istorie și cultură*, București, 1975, p. 19.

⁸ *Ibidem*, p. 46.

de un cult al morților, ei mai degrabă de sentimentul dialogului neîntrerupt între cei de azi și cei ce au trăit în trecut; prin acest dialog, personalitățile cele noi, ale celui *azi*, se structurează la dimensiunile colective ale culturii căreia le aparțin.

Această *transmitere* a spiritului culturii se face în forme și ipostaze diferite, între care *documentul scris și tipărit*⁹ ocupă locul *semnului semnifiant*, astfel încît istoria culturii noastre moderne ar fi luată drept un fenomen miraculos, de nu s-ar face apel la temeuriile *genezei*¹⁰. Așadar, timpul se statuează în axa verticală pe care se structurează evolutiv orice cultură, determinînd omul ca ființă istorică în măsura în care acesta este și o ființă culturală¹¹. Privite individual sau grupate după anumite criterii, mărturiile scrise dau posibilitatea studierii mai multor fenomene și aspecte ce țin de evoluția unor forme de limbă, a unor genuri literare și concepte filozofice.

Se poate spune, prin urmare, că orice istorie autentică a unei culturi scrise prezintă viața operelor și se reprezintă prin ele¹². Tratatate cronologic, de pildă, și cantitativ, mărturiile scrise conțin pentru prezent informații și semnificații despre oamenii care le-au gîndit și scris, despre starea lor de spirit și viziunile lor asupra lumii și a mersului ei. Privită din acest unghi, *opera* reflectă atît mentalitatea autorului, precum și pe aceea a grupului social căruia îi aparține și a grupurilor sociale căroră li se adresează.

În reliefaarea caracterului omogen al culturii române de pînă în secolul al XIX-lea, trebuie atribuit *documentului* (mai generic, în accepțiunea modernă, Arhivelor) locul de prim plan în evoluția interpretării și contribuției celor trei categorii de mărturii (scrise, figurative și orale), cu atît mai mult cu cît, în afara unor studii asupra anumitor perioade istorice, nu s-au întreprins cercetări de ansamblu în care fenomenul cultural să fie abordat prin studierea variatelor categorii de documente emanate în societatea românească de la formarea poporului român și pînă astăzi¹³.

Cercetînd cultura scrisă de la mijlocul secolului al XVII-lea și pînă la jumătatea celui de-al XIX-lea, se constată o evoluție a literaturii în limba română, legată organic de cea orală și de pictură, elementul autohton fiind preluat de limbajul specific din sectorul oral și figurativ și amplificat în cel scris¹⁴.

Sfîrșitul secolului al XIX-lea, cînd se afirma A. D. Xenopol și își începe activitatea de istoriograf N. Iorga, aduce cu sine *curentul istoric*, curent care lărgeste substanțial baza documentară a cercetării și tratării culturii române. Traietoria spirituală a lui N. Iorga l-a făcut să meargă de la istoria și cultura universală către istoria și cultura națională, de la cunoașterea istoriei Europei, la cunoașterea istoriei țării, de la cerce-

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*, p. 48.

¹¹ Dan Cruceru, *Diacronismul culturii*, București, 1984, p. 5.

¹² Al. Duțu, *Sinteză și originalitate în cultura română*, București, 1972, p. 5.

¹³ *Ibidem*, p. 7-8.

¹⁴ *Ibidem*, p. 212.

tarea arhivelor și bibliotecilor străine, la cele aflate în țară¹⁵. Aceasta nu l-a împiedicat să clădească un *ideal național* pentru spiritualitatea română de sfârșit și început de veac, ideal văzut din perspectiva istoricului și în primul rînd a istoricului culturii.

„Spuneți compatriotului meu — scria el în „Viața intelectuală” — că în România există instituții de cultură mai vechi decît în țările de dincolo de Dunăre, o limbă ale cărei monumente literare datează din secolul al nouăsprezecelea, o continuitate perfectă a tradiției literare”¹⁶. Manifestînd încă din tinerețe o pasiune devoratoare de cercetător al arhivelor, al tuturor locurilor care adăposteau documente, N. Iorga a intrat în marea istorie prin istoria culturii, cu studii monografice și studii de sinteză.

Este absolut necesar să reliefăm, în acest context, aportul benefic al „zăcămintelor arhivistice” la întronarea spiritului critic în istoriografie, la fundamentarea istoriei ca știință, mai ales că, după cum se va vedea, acest spirit a generat o întreagă emulație și atmosferă culturală în pragul vieții moderne a societății românești.

Organizarea instituțiilor se deplasează în această perioadă către domeniul *cercetării*, eforturile individuale, oricît de notabile, dovedindu-se insuficiente pe tărîmul faptelor istorice, iar izvoarele arhivistice, inepuizabile. Încă la 1838 se publica un apel pentru constituirea unei societăți cu scopul de a tipări manuscrise și cărți referitoare la istoria românilor¹⁷, iar la 1856 se proiectează editarea unei colecții de documente privitoare la aceeași istorie¹⁸.

O serie de proiecte vizînd instituții și secții care să se ocupe de culegerea, publicarea și studiul critic al documentelor, din punct de vedere istoric și filologic, preocupă și pe G. Sion, I. Maiorescu, D. A. Sturdza, Al. Odobescu, V. A. Urechia, acesta din urmă reușind să înființeze la Iași, în 1860, din îndemnul lui Kogălniceanu, „*Societatea Ate-neului Român*”, iar în Transilvania, G. Barițiu, T. Cipariu, I. Pușcariu și A. Șaguna făceau eforturi interminabile pentru înființarea unei Asociații culturale, urmărind ridicarea culturală a românilor din această provincie istorică, luînd astfel ființă Astra¹⁹.

În 1866, stăruințele lui V. Boerescu și N. Crețulescu se concretizează în fondarea *Societății Academice*, cu misiunea de a organiza și îndruma studiile lingvistice și istorice. Societatea Academică, din care se va naște Academia Română (1879), s-a preocupat metodic de culegerea, organizarea și valorificarea izvoarelor arhivistice, acestea constituind o constantă a activității istoriografice a lui Kogălniceanu, Hurmuzaki, Hașdeu, Urechia, Tocilescu, Xenopol, precum și pentru noua generație de istorici care va constitui, la începutul secolului nostru, *școala critică*

¹⁵ Valeriu Răpeanu, *Cultură și istorie II*, N. Iorga, Gheorghe Prătianu, Eucurești, 1981, p. 71.

¹⁶ *Ibidem*, p. 25.

¹⁷ „Muzicul Național”, II, București, 1837–1838, p. 47–49.

¹⁸ Al. Zub, *De la istoria critică la criticism*, București, 1985, p. 66.

¹⁹ *Ibidem*, p. 67.

a istoriografiei românești: D. Onciul, I. Bogdan, N. Iorga, V. Pârvan, C. Giurescu ș.a.²⁰.

Apărută din necesitatea valorificării istoriografice și filologice a izvoarelor de arhivă și a celor bibliografice, Academia a devenit în scurt timp centrul de iradiere și propagare culturală și științifică, în jurul căruia au gravitat toate personalitățile vieții cultural-științifice românești.²¹

Procesul de integrare a cunoștințelor în științele sociale se desfășoară în ultimul timp mai intens decât în științele naturii, pe măsură ce omul se așază tot mai mult în centrul activității de cercetare, dezvoltându-se și ca *obiect* al întregii activități de cunoaștere²². Avind în vedere această inevitabilă tendință de întrepătrundere în continuă creștere, de contopire a științelor sociale, delimitarea *teoretică* a tuturor domeniilor științelor sociale, pentru a putea crea logica întregii științe despre societatea în ansamblu, apare ca de neînlocuit.

Atribuirea caracterului de știință disciplinei istoriei se datorează, în mare măsură, dezvoltării accelerate a cercetărilor istorice din secolul al XIX-lea, care a fost numit, pe drept cuvânt, „veacul științelor istorice”²³, al progreselor mari atit în latura izvoarelor, cit și în cea a utilizării informațiilor documentare — înregistrate de științele istorice. Stabilirea acestui caracter, a acestui statut științific se datorează, explicabil, celor ce s-au ocupat (și se ocupă) de filozofia istoriei — disciplină care, de mai multe decenii, se autoconstituie într-o disciplină științifică de sine stătătoare, în vastul câmp al cercetărilor filozofice.

Istoricul adevărat nu poate ignora *natura* istoriei și *condiția cunoașterii* în istorie, deoarece știința istorică nu poate fi redusă la descrierea empirică a unor fapte ale evoluției umane²⁴. Cercetarea (și cunoașterea) trecutului nu se limitează pur și simplu la *narațiune*, la o reconstituire literară. Istoria, ca știință, se definește prin *adevărul* pe care-l stabilește, reconstituindu-l, ea fiind opusă prezentărilor, tratărilor imaginare ale trecutului. Obiectul istoriei, câmpul ei de investigații s-a definit, de asemenea, greoi, de aici și lipsa ei de considerare pe plan științific, manifestă o bună perioadă din contemporaneitate.

„Cea dintii mare groșeală comisă de toți învățații — afirma A. D. Xenopol — este aceea de a privi istoria ca o știință singulară, alături de dreptul, morala, psihologia etc. S-a luat însă aminte încă de mult că istoria este o știință foarte vastă, ce s-ar aplica aproape la toate cunoștințele omenești. În realitate istoria nu e o știință singulară și anume o știință a faptelor spiritului, cum este ea definită de obicei, ci o dis-

²⁰ *Ibidem*.

²¹ N. Iorga, *Despre adunarea și tipărirea izvoarelor relative la istoria românilor. Rolul și misiunea Academiei Române*, în *Prinos lui D. A. Sturdza la împlinirea celor șaptezeci de ani*, București, 1903, p. 77, 87, 96, 98—100, 111—115, 126—127.

²² N. G. Volcov, *Sociologia științei*, București, 1969, p. 258—259.

²³ N. Bagdasar, *Filozofia contemporană a istoriei*, București, 1930, p. XXVIII.

²⁴ Al. Tănase, *Despre natura faptului istoric*, în *Filozofia istoriei*. Studii, București, 1969, p. 10.

ciplină ce se indeletnicește cu dezvoltarea atât a lumii materiale, cât și a celei spirituale”²⁵.

În definirea istoriei ca știință, o contribuție esențială au avut-o dezbaterile asupra faptului istoric, a datului istoric, care au demonstrat că orice fapt istoric se referă la existența reală, petrecută, realizată, că orice fapt are o determinare spațio-temporală concretă, în raport cu alte fapte, constituind o părțică din fluxul existenței.

Relatările în jurul obiectului și legității istoriei, al devenirii ei ca știință, al metodei dialectice de cercetare au fost invocate aici deoarece definirea domeniului istoric și perfecționarea metodologiei istoriei s-au făcut, în mod practic și teoretic, în strinsă legătură cu dezvoltarea și constituirea disciplinelor auxiliare care concură la adâncirea cercetării istorice.

Critica istorică — munca de analiză și sinteză a cercetătorului pentru extragerea și verificarea datelor ce vor servi la reconstituirea faptelor și evenimentelor istorice — se împarte în critica exterioară și critica interioară sau critica faptelor²⁶. Aceste critici — cărora li se mai spune și „critica originii” — determină împrejurările exterioare și condițiile alcătuirii izvorului, avînd drept scop stabilirea valorii istorice a mărturiilor cuprinse în izvorul cercetat și a autorității științifice a acestuia.

Această etapă a cercetării științifice — critica istorică (căreia îi urmează „construcția istorică” — munca de sinteză a istoricului pentru reconstituirea fenomenelor istorice), cercetătorul o străbate, în mod obligatoriu, cu ajutorul disciplinelor auxiliare ale istoriei (paleografia, diplomatica, sigilografia etc.). La definirea caracterului științific al activității arhivistice, paleografia, diplomatica, sigilografia ș.a. aduc o contribuție de *substanță*, operînd ca niște *discipline* „tehnice” asupra izvoarelor documentare.

Caracterul științific al activității arhivistice constă în *siguranța* cu care operează asupra documentului, așezîndu-l în *spațiul, timpul și adevărul* lui, în puterea de *adaptabilitate*, la cerințele legico-obiective ale cercetării științifice în general și istorice în special, precum și în generalizarea practicii dobîndite de-a lungul timpului, materializată în criterii, principii și norme.

Știința arhivistică este, prin *conținutul* ei, *unitară* și în același timp, singura *știință* „de arhivă” auxiliară a istoriei, știință care se constituie într-unul dintre cele mai importante elemente în definirea istoriei ca știință²⁷. Apărută și dezvoltată ca o necesitate a științei istorice, a acțiunii legii adevărului istoric, știința arhivistică este *angrenată* tot mai evident ca o *parte* a unui *întreg* în sistemul științific general. Din acest motiv, știința arhivistică, căutînd să țină pasul cu cercetarea științifică pluridimensională, își dezvoltă, firese, acele laturi care converg plusul direcțional al cercetării științifice în ansamblu.

Studiînd cu rigurozitate specifică omul de știință numeroasele piese arhivistice, pe care le arhitecturalizează creator într-o viziune unitară,

²⁵ A. D. Xenopol, *Scrieri sociale și filozofice*, București, 1967, p. 218.

²⁶ C. I. Andreescu, *Știință și tehnică în istorie*, în „Hrisovul”, IV, 1944, p. 34.

²⁷ A. Sacerdoțeanu, *Științele auxiliare ale istoriei*, în „Raze de lumină”, X (1938), p. 303.

autorul cărții *Convergențe spirituale*, Victor Neumann, reușește să creioneze o imagine integratoare a universului spiritual central-sud-est european, obținând o cunoaștere „mai profundă a relațiilor și interferențelor culturale dintre români, sîrbi, maghiari, sași, svabi, evrei. și aceasta pentru că spiritualitatea întregii zone . . . nu s-a afirmat izolat, ci printr-un efort colectiv, ceea ce a și oferit șansa unei mai rapide descoperiri a vocației europene a Centrului și Sud-Estului”²⁸. Din această ambianță culturală multidimensională, autorul se întoarce străluminat în propria-i cultură românească, redându-i adevărata-i dimensiune valorică, ca o voce distinctă a corului european al spiritualității.

Experiența a dovedit — și celor din afara preocupărilor acestui domeniu — că pentru a *profesa* știința arhivistică este necesar omul de *erudiție științifică*, cu pregătire specializată în acest domeniu, capabil să ieoretizeze, de la particular la general și invers, fenomenul arhivistic pe care să-l substituie, apoi, creator, celui istoric. Și, ca orice *creator*, istoricul este, alături de oricare om de știință, om de litere și de artă, un făuritor de cultură.

²⁸ V. Neumann, *Convergențe spirituale*, București, 1987, p. 13.